

ilahiyat akademi

Sayı: 19, 2024, 61-78.

Issue: 19, 2024, 61-78.

Kavâid-i Fıkhiyye'nin Gelişim Sürecinde Şâfiî Fakihlerin Rolü

The Role of Shâfiî Jurists in the Development of the al-Qawâ'id al-fiqhiyyah

Şeyma Yeşilyayla

Dr. Arş. Gör., Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı

Dr. Research Assistant., Mus Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Islamic Law,
Muş/Türkiye

s.yesilyayla@alparslan.edu.tr | ORCID: [0000-0001-6362-8637](https://orcid.org/0000-0001-6362-8637) | ROR ID: [009axq942](https://ror.org/009axq942)

Makale Bilgisi Article Information

Makale Türü Article Type

Araştırma Makalesi Research Article

Geliş Tarihi Date Received

20 Mart 2024 20 March 2024

Kabul Tarihi Date Accepted

6 Mayıs 2024 6 May 2024

Yayın Tarihi Date Published

30 Haziran 2024 30 June 2024

İntihal Plagiarism

Bu makale, Turnitin yazılımı ile taranmıştır. This article has been scanned with Turnitin
İntihal tespit edilmemiştir. software. No plagiarism detected.

Etik Beyan Ethical Statement

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm It is declared that scientific and ethical principles
çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur have been followed while carrying out and writing
(Şeyma Yeşilyayla). this study and that all the sources used have been
properly cited (Şeyma Yeşilyayla).

CC BY-NC 4.0 lisansı ile lisanslanmıştır. Licensed under CC BY-NC 4.0 license.

Yeşilyayla, Şeyma. "Kavâid-i Fıkhiyye'nin Gelişim Sürecinde Şâfiî Fakihlerin Rolü". *İlahiyat Akademi* 19 (Haziran 2024), 61-78.

DOI: [10.52886/ilak.1456103](https://doi.org/10.52886/ilak.1456103)

Yeşilyayla, Şeyma. "The Role of Shâfiî Jurists in the Development of the al-Qawâ'id al-fiqhiyyah". *Theological Academia* 19 (June 2024), 61-78. DOI: [10.52886/ilak.1456103](https://doi.org/10.52886/ilak.1456103)

Atıf/ Cite as

Öz

İnsan yaşamının her alanını kuşatan bir disiplin olarak fıkıh ilmi, sürekli bir gelişme ve olgunlaşma sürecinden geçmiştir. Bu süreçte müçtehit ve fakihlerin yoğun çalışmaları neticesinde zengin fikhî bir miras ortaya çıkmıştır. Bu miras farklı bakış açılarıyla ele alınarak fıkıh ilminin çeşitli alt dallarının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu alt dallardan biri de “kavâid-i fikhîyye”dir. Fikhî birikimin sistematik bir şekilde tasnif edilmesi ve genel ilkelerinin ortaya çıkarılması sonucu oluşmuş bir disiplin olan kavâid-i fikhîyye, fikhî hükümlerin mahiyetini ve zihnî çerçevesini oluşturan, bu hükümlerin dayandığı temel prensipleri ve amaçladığı gaye ve hikmetleri inceleyen bir ilim dalıdır. Aynı zamanda, fikhî hükümleri belli prensipler altında tasnif ederek İslam hukukunun sistematik bir şekilde gelişmesine katkı sağlar. Kâidelerin ortaya çıkışını Asr-ı Saadet dönemine kadar götürmek mümkündür. Hz. Peygamber’in bazı özlü sözleri, sahabeden gelen bazı vecîz ifadeler ve ilk imamlardan hüküm içerikli özlü cümleler kavâid-i fikhîyyenin ilk izleri olarak değerlendirilebilir. Hanefî ve Şâfiî fakihleri, bu disiplinin ortaya çıkması ve gelişmesine öncülük etmişlerdir. Ancak Şâfiî fakihlerinin bu disipline katkılarının daha belirgin olduğunu ifade etmek mümkündür. Nitekim bu alanda Hanefî fakihî İbn Nüceym’e kadar kayda değer bir çalışma yapılmamışken Şâfiî fakihlerin birçok eser kaleme aldıkları görülmektedir. Bu çalışmada nitel araştırma yöntemi kullanılarak Şâfiî fakihlerin kavâid-i fikhîyyeye dair eserleri incelenmiş ve bu disiplinin gelişmesinde Şâfiî fakihlerin rolü değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Şâfiî fakihlerin kavâid-i fikhîyyeye dair katkılarının daha detaylı bir şekilde incelenmesi için İbnü’l-Vekîl (ö. 716/1317), Alâî (ö. 761/1359), İbnü’s-Sübki (ö. 771/1370), Bedreddin ez-Zerkeşî (ö. 794/1392), İbnü’l-Mülakkin (ö. 804/1401), Hısnî (ö. 829/1426), Süyûtî (ö. 911/1505) gibi önde gelen Şâfiî fakihlerin kavâid eserlerine başvurulmuştur. Bunun yanı sıra Hanefî mezhebinden Kerhî (ö. 340/952) ve Debûsî’nin (ö. 430/1039) kavâid eserleri arasında kabul edilen çalışmalarına da müracaat edilmiştir. Bu alanın en olgun eserlerinden birini kaleme alan Hanefî fakihî İbn Nüceym’in (ö. 970/1563) kavâid eseri de incelenmiştir. Bu sayede Şâfiî fakihlerin kavâid-i fikhîyyeye dair özgün ve kapsamlı bakış açısı, diğer fıkıh mezhepleriyle de mukayese edilerek daha net bir şekilde ortaya konmuştur. Bu inceleme neticesinde Şâfiî fakihlerin kavâid-i fikhîyye alanına önemli katkılarda bulunduğu tespit edilmiştir. Bu katkılardan birisi, Şâfiî fakihlerin kavâid-i fikhîyyeyi sistematize etmeleridir. Nitekim Şâfiî fakihler, şer’î hükümleri belli prensipler altında tasnif etmişlerdir. Bu sayede hükümler arasındaki bağlantılar daha net bir şekilde ortaya konmuştur. Şâfiî fakihlerin bir diğer katkısı kavâid-i fikhîyyeye dair özgün eserler vermeleridir. Bu eserler kavâid-i fikhîyyenin gelişmesinde ve diğer fıkıh mezhepleri tarafından da benimsenmesinde önemli rol oynamıştır. Aynı şekilde Şâfiî fakihleri, kaleme aldıkları eserler ile diğer fıkıh mezheplerinin de kavâid-i fikhîyye alanında çalışmalar yapmasına ön ayak olmuşlardır. Nitekim Hanefî mezhebinden İbn Nüceym’in büyük ilgi gören *el-Eşbah ve’n-nezâir* isimli kavâid eseri Şâfiî fakihlerin eserlerinden ilham alınarak kaleme alınmıştır. Şâfiî fakihlerin bu katkıları sayesinde kavâid-i fikhîyye, akademik bir disiplin olarak gelişmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Kavâid-i Fikhîyye, Dâbit, *el-Eşbah ve’n-nezâir*, Furûk, Hanefî, Şâfiî.

Abstract

As a discipline that encompasses every aspect of human life, the science of fiqh has undergone a continuous process of development and maturation. In this process, a rich fiqh heritage has emerged as a result of the intensive work of mujtahids and jurists. This heritage was handled from different perspectives and paved the way for the formation of various sub-branches of the science of fiqh. One of these sub-branches is "al-Qawâid al-fiqhîyyah". A discipline formed as a result of the systematic classification of fiqh accumulation and the discovery of its general principles, al-Qawâ'id al-fiqhîyyah is a branch of science that examines the nature and mental framework of fiqh rulings, the basic principles on which these rulings are based, and the aims and wisdom they aim to achieve. At the same time, it contributes to the systematic development of Islamic law by classifying jurisprudential provisions under certain principles. It is possible to trace the emergence of the rules back to the 'Aşr al-Sa'âda period. Some of the Prophet's pithy sayings, some of the Companion's pithy expressions, and pithy sentences containing judgements from the first imams can be considered as the first traces of al-Qawâ'id al-fiqhîyyah. Hanafî and Shâfi'î jurists pioneered the emergence and development of this discipline. However, it is possible to state that the contribution of Shâfi'î jurists to this discipline is more prominent. As a matter of fact, while no noteworthy work was done in this field until the Hanafî jurist Ibn Nuđjajm, it is seen that the Shâfi'î jurists wrote many works. In this study, the works of Shâfi'î jurists on al-Qawâ'id al-fiqhîyyah were analysed by using qualitative research method and the role of Shâfi'î jurists in the development of this discipline was evaluated. In this context, Ibn al-Wakîl (d. 716/1317), 'Alâi (d. 761/1359), Ibn al-Subkî (d. 771/1370), Badr al-Dîn al-Zarkâshî (d. 794/1392), Ibn al-Mulaqqin (d. 804/1401), al-Hisnî (d. 829/1426), and al-Suyûtî (d. 911/1505). In addition, the works of al-Karhî (d. 340/952) and al-Dabûsî (d. 430/1039) from the Hanafî madhhab were also consulted. The al-Qawâ'id al-fiqhîyyah work of the Hanafî jurist Ibn Nuđjajm (d. 970/1563), who wrote one of the most mature works in this field, was also analysed. In this way, the original and comprehensive perspective of Shâfi'î jurists on al-Qawâ'id al-fiqhîyyah has been revealed more clearly by comparing them with other fiqh sects. As a result of this analysis, it was determined that Shâfi'î jurists made important contributions to the field of al-Qawâ'id al-fiqhîyyah. One of these contributions is the Shâfi'î jurists' systematisation of al-Qawâ'id al-fiqhîyyah. As a matter of fact, Shâfi'î jurists classified shari'ah rulings under certain principles. In this way, the connections between the judgements were revealed more clearly. Another contribution of the Shâfi'î jurists is that they produced original works on al-Qawâ'id al-fiqhîyyah. These works played an important role in the development of al-Qawâ'id al-fiqhîyyah and its adoption by other fiqh sects. Likewise, the Shâfi'î jurists paved the way for other fiqh sects to carry out studies in the field of al-Qawâ'id al-fiqhîyyah with their works. As a matter of fact, Ibn Nuđjajm of the Hanafî school wrote his kavâid work *al-Ashbâh wa-l-nazâ'ir*, which attracted great attention, inspired by the works of Shâfi'î jurists. Thanks to these contributions of Shâfi'î jurists, al-Qawâ'id al-fiqhîyyah developed as an academic discipline.

Keywords: Islamic Law, al-Qawâ'id al-Fiqhîyyah, Dâbiṭ, *al-Ashbâh wa-l-nazâ'ir*, Furûq, Hanafî, Shâfi'î.

Giriş

Fıkıh ilmi, İslam ilim geleneğinin önemli bir parçasını oluşturur. Ortaya çıkışından günümüze kadar fıkıh ilmi bağlamında farklı özellik ve türlerde devasa bir literatür ortaya çıkmıştır. İlk dönemlerden itibaren fikhî birikim, büyük bir özveri ve titizlikle ele alınarak fakihlerin farklı bakış açılarına konu olmuştur. Bu sayede fikhî düşünce, zamanla çeşitli açılardan inşa edilmiş ve birçok alt disiplin ortaya çıkmıştır. Bunların başında kavâid-i fikiyye edebiyatı gelmektedir.

Kavâid-i fikiyye, başlangıçta kazuistik bir metotla oluşmuş ve zamanla doktriner bir yapıya bürünmüştür. Mezheplerin teşekkülünün tamamlanmasıyla birlikte temelleri atılan kavâid-i fikiyye, mezhep müktesebatı üzerinde yapılan çözümlerle hem nitelik hem nicelik olarak büyük gelişme göstermiştir. Hükümleri genel ilke ve esaslara bağlama fikrine dayanan kâide düşüncesinin fıkıh ilmine sağladığı katkılar, bu disiplinin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Bunun yanı sıra fikhî problemlerin çözümüne dair tutarlı bir yaklaşım sunarak fıkıhın temelini ve mantığını kavramayı kolaylaştırır. Fer'î meselelerin tek tek öğrenilmesi zor olduğundan birçok konuyu kapsamına alan kâidelerin öğrenilmesi, fikhî mevzuların öğrenilmesi ve kavranmasında kolaylık sağlar.

Fıkıh ilminin ilkesel yönünü temsil eden ve fikhî meselelerin genel prensiplerini inceleyen kavâid-i fikiyye, mesele ve hükümlerin dayandığı temel usulleri ve bu hükümlerin arkasındaki hikmetleri açıklayarak fıkıh bilgisinin daha derin bir şekilde anlaşılmasını sağlar. Bu yazım geleneğinin ortaya çıkışı, fikhî bilginin artması ve mezheplerin oluşmasıyla yakından ilişkilidir. Farklı mezhepler, fikhî meselelere dair kendi görüşlerini ve yorumlarını sistematik bir şekilde ortaya koymak için kavâid eserleri kaleme almaya başlamışlardır.

Kavâid edebiyatının gelişmesinde Hanefî ve Şâfiî fakihler başta olmak üzere farklı mezheplerden fakihlerin önemli katkıları olmuştur. Bu çalışmada kavâid-i fikiyyenin gelişim sürecinde Şâfiî fakihlerin rolü incelenecektir. Bu inceleme, Şâfiî fakihlerin kavâid yazım geleneğine özgün katkılarını ve bu disiplinin şekillenmesinde oynadıkları önemli rolü ortaya koyacaktır.

1. Kavramsal Çerçeve

Kavâid (قواعد), kâide (قاعدة) kelimesinin çoğuludur. Arapça “قاعد/oturmak” fiilinden türemiş olan kâide kelimesinin sözlük anlamı “temel ve esas” manalarına gelmektedir.¹ Bu anlamlar dışında kâidenin “istikrar, sebat ve hayızdan kesilmiş

¹ Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî, *Kitâbu'l-'ayn müretteben 'alâ hurûfi'l-mu'cem*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), "K-a-d", 3/409; Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, thk. Abdullâh Ali el-Kebîr vd. (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), "K-a-d", 3/361.

kadınlar" gibi kullanımları da mevcuttur.² Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de de kâide kelimesi farklı anlamlarda kullanılmıştır.³

"Fıkhî kâide" terimi, ilk defa h. VIII. yüzyılda kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemden önce fıkhî kâideler, "el-asl", "ez-zâhir" ve "el-mezheb" gibi farklı terimlerle ifade edilmiştir.⁴ Klasik ve modern dönemdeki âlimler, fıkhî kâide kavramını, farklı şekillerde tanımlamışlardır. Klasik dönem fıkhî kâide tanımları, "küllîlik", "ağlebîlik" ve "ekserîlik" gibi kavramlara odaklanırken, modern dönemde ise "küllî fıkhî asıl, şer'î hüküm, ağlebî kazıyye, küllî fıkhî kazıyye, küllî prensip, küllî şer'î amelî kazıyye, küllî hüküm" kavramları da fıkhî kâide tanımına dâhil edilmiştir.

Hicrî sekizinci yüzyılda kavâid alanında eser kaleme alan müelliflerden olan Malikî fakihî Makkarî (ö. 758/1357), fıkhî kâidenin genellik ve kuşatıcılık özelliklerine dikkat çeken bir tanım yapmıştır. Bu sayede kâidenin, dar kapsamlı olan prensip ve hükümlerden daha geniş kapsamlı olduğunu açıklamıştır. Ona göre kâide, "Usûl ve genel aklî anlamlardan daha dar; akit ve özel fıkhî dâbitlardan daha geniş kapsama sahip her küllîdir."⁵ Makkarî, kâidenin, bir konuyu kapsayan dâbitlardan daha genel bir yapıda olduğunu savunsa da kendisinden sonra yazılan kavâid eserlerinde olduğu gibi kâideleri en genelden daha dar olana doğru bir tertip takip ederek tasnif etmemiştir.

Şâfiî fakihî İbnü's-Sübkî, kâideyi "birçok cüz'ıyyâtın kendisine uygun olduğu, cüz'ıyyâtın hükümlerinin kendisinden anlaşıldığı küllî emir/şey"⁶ şeklinde tanımlayarak fıkhî kâidenin içine aldığı cüz'î hükümlerin çoğunluğuna uygulanabilirliği yönüne dikkat çekmiştir. İbnü's-Sübkî (ö. 756/1355) tanımın devamında kâidenin genelliğini belirterek onu daha dar kapsamlı olan dâbittan ayırmıştır. Ayrıca bazı fıkıh eserlerinde kâide gibi gösterilen bazı cüz'î hükümlerin teknik manada kâide olmadığını, bunların yerleşik olan bir asla işaret etmek için kâide gibi sunulduğunu belirtmiştir.⁷

² Ahmed b. Muhammed el-Feyyûmî, *el-Misbâhu'l-münîr fi garîbi's-Şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*, thk. Hızır el-Cevâd (Beirut: Mektebetü Lübnân, 1987), 194-195; Ebû'l-Kâsım Hüseyin Râgıb el-İsfehânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, thk. Safvân Adnân Davûdî (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 2014), 678-679.

³ bk. el-Bakara 2/127, Âl-i İmrân 3/121, en-Nûr 24/60 ve en-Nahl 16/128.

⁴ bk. Ebu'l-Hasen Ubeydullah b. Hüseyin el-Kerhî, *Risâletü'l-Kerhî fi'l-usûl (Te'sisü'n-nazar içinde)*, thk. Mustafa Muhammed el-Kabbâni (Beirut: Dâru İbn Zeydûn, ts.), 80-87; Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed Kâsânî, *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*, thk. Ali Muhammed Muavviz (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 1/449; Ebû Saîd Halîl b. Keykeldî el-Alâî, *el-Mecmû'u'l-müzheb fi kavâidi'l-mezheb*, thk. Muhammed Ali el-'Ubeydî - Ahmed Hudayr Abbâs (Ammân: Dâru Ammâr, 2004), 1/71-72.

⁵ Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed el-Makkarî, *el-Kavâid*, thk. Ahmed b. Abdilâh b. Hamid (Mekke: Merkezu İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, ts.), 1/212.

⁶ Tâcüddîn Abdulvehhab b. Ali b. Abdilkafi İbnü's-Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavviz (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991), 1/11.

⁷ İbnü's-Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1/11.

Ahmed b. Muhammed el-Hamevî (ö. 1098/1687), İbn Nüceym'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserine yazdığı şerhte fikhî kâidenin küllî olmadığı, ekserî olduğunu İbnü's-Sübki'ye göre daha net bir şekilde vurgulamıştır. Hamevî'ye göre kâide, "Kendisiyle cüz'iyâtının ahkâmının bilinmesi için o cüz'iyâtın çoğunluğunu kuşatan ekseri hükümdür, küllî hüküm değildir." Hamevî, tanımın devamında fikhî kâideleri diğer prensiplerden ayıran bir noktaya değinmiştir. Buna göre bazı istisnalara açık olsa da başka bir kâidenin kapsamına girmeyen bir prensibin kâide olabileceğini kabul etmiştir.⁸ Hamevî'nin "başka bir kâidenin altına girmemek" şartıyla kâideyi tanımlaması, mutlak anlamda müstakil olmayı kastediyorsa, bu durumda kavâid kitaplarında yer alan kâidelerin çoğu kâide olma vasfını kaybeder. Eğer Hamevî, bir kâidenin altına başka kâidelerin girebileceği kadar genel bir yapıya sahip olmasını kastediyorsa bu durumda kâideyi dâbit ve diğer fikhî hükümlerden ayıran önemli bir ölçüt ortaya çıkar.⁹

Kavâid alanında kaleme aldığı birçok çalışmasıyla ön plana çıkmış muasır araştırmacılardan olan Yakub b. Abdilvehhâb el-Bâhüseyn'e göre fikhî kâide: "Cüz'iyâtı amelî, şer'î, küllî kazıyyeler olan amelî, şer'î, küllî kazıyyedir veya cüz'iyâtı küllî, fikhî kazıyyeler olan küllî fikhî kazıyyedir."¹⁰ Bâhüseyn'in sunmuş olduğu tanım, kâide ile fikhî kazıyyeler arasındaki ayrımı netleştirmek için önemli bir hususa işaret etmektedir. Buna göre kâidenin cüz'iyâtı küllî kazıyyeler iken, fikhî kazıyyelerin cüz'iyâtı o hükme muhatap olan kişilerdir.¹¹ Bununla birlikte fikhî kazıyyenin cüz'iyâtının, "fikhî kazıyye" veya "şer'î kazıyye" olması zorunlu olacağından ayrıca "cüz'iyâtı, amelî şer'î küllî kazıyyeler olan" veya "cüz'iyâtı küllî fikhî kazıyyeler olan" kayıtlarının fazlalık olduğu ifade edilmiştir.¹²

Klasik ve modern fikhî kâide tanımları analiz edildiğinde kâidenin ne olduğu ve ne işe yaradığı ile ilgili bazı yönlerin ön plana çıktığı görülmektedir. Bu tanımların genelde kavâid literatürüne ait kaynaklardaki kullanıma odaklanması ve fûrû' eserlerindeki fonksiyonun göz ardı edilmesi önemli bir eksiklik olarak değerlendirilmektedir. Oysa kâidelerin temelde fûrû' kaynaklarda işlenmesi ve kullanılması, bu durumun göz önünde bulundurulması gerekmektedir. Bu nedenle kapsamlı bir fikhî kâide tanımı yaparken fûrû kaynaklarındaki işlevinin göz önünde bulundurulması, kâidenin mahiyetini tam olarak ortaya koymak bakımından son derece önemlidir. Buna göre fikhî kâide, "Fikhın değişik bölümlerine ait meseleleri kuşatan küllî kazıyyedir."¹³

⁸ Ahmed b. Muhammed el-Hamevî, *Gamzu 'uyuni'l-besâir 'alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâir* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985), 1/51.

⁹ Necmettin Kızılkaya, *Haneî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2013), 48-49.

¹⁰ Yakup b. Abdilvehhâb el-Bâhüseyn, *el-Kavâidü'l-fikhiyye* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998), 54.

¹¹ Yakup b. Abdilvehhâb el-Bâhüseyn, *el-Meâyirü'l-celiyye fi't-temyîzi beyne'l-ahkâm ve'l-kavâid ve'd-davâbit'il-fikhiyye* (Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2008), 39-40.

¹² Kızılkaya, *İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, 53.

¹³ Kızılkaya, *İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, 57-58.

Fikhî kâidenin mevzuu, fikhî meseleler olduğundan “fikhın farklı bölümlerine ait meseleleri kuşatan” vasfı, kâidenin temel özelliğini yansıtır. Bu vasıf, kâidenin dâbittan ayrılmasını sağlar. Dâbit, fikhın sadece bir babını kapsayan ilke iken kâide birden fazla bölümü veya hatta tüm bölümleri kapsayabilecek bir yapıya sahiptir. Örneğin “Bir işten maksat ne ise hüküm ona göredir.” kâidesi fikhın birçok alanını kapsarken, “Yeminler maksatlar üzerine değil lafızlar üzerine kurulur.” dâbıtı, yemin bahisleri ile ilgilidir.¹⁴

Fikhî kâide, bazı durumlarda dâbit dışında kalan kavramlarla aynı veya benzer manalarda kullanılabilir. Bu kavramlar arasında “eşbâh ve'n-nezâir” ve “furûk” yer alır. Eşbâh ve'n-nezâir, “Birbirlerine benzedikleri halde ancak fakihlerin çok dikkatli bir bakışla anlayabileceği bazı gizli sebeplerden dolayı hükümleri farklı olan meselelerdir.”¹⁵ Hicrî sekizinci yüzyılın başlarından itibaren kavâid çalışmalarına bu ismin verildiği dikkatleri çekmektedir. “el-Eşbâh ve'n-nezâir” ismiyle ilk defa eser kaleme alan kişi Şâfiî fakihi İbnü'l-Vekil (ö. 716/1317)'dir. Bu eserden sonra İbnü's-Sübki, İbnü'l-Mülakkin (ö. 804/1401), Süyûtî (ö. 911/1505) ve İbn Nüceym (ö. 970/1563) de aynı isimde eser telif etmişlerdir. Kavâid eserlerine bu ismin verilmesinin temelinde ise fikhın alt disiplinlerinin kavâid düşüncesi esas alınarak bir araya getirilmesinin yattığını söylemek mümkündür. Bu nedenle “eşbâh ve'n-nezâir”in fikh içerisinde ayrı bir yazım geleneğinden ziyade, kavâid-i fıkhiyye eserlerine verilen bir isim olduğunu söylemek mümkündür.¹⁶ Nitekim İbn Nüceym'in de ifade ettiği gibi “eşbâh ve'n-nezâir”, kavâid-i fıkhiyye eserleri içerisinde ayrı bir bölüm olarak ele alınsa da “zıkrü'l-cüz' irâdetü'l-küll” prensibiyle bu tür eserlere isim olmuştur.¹⁷

Kâideyle bağlantılı diğer bir kavram da furûk kavramıdır. Furûk, “Şekil ve mana açısından birbirine benzeyen fakat hüküm ve illet bakımından birbirinden ayrılan benzerler arasındaki farkı inceleyen bir ilimdir.”¹⁸ Başka bir deyişle furûk, şeklen benzer fakat farklı sebeplerden dolayı hüküm bakımından ayrılan fikhî mesele veya kâideler arasındaki farkları inceleyen bir ilim dalıdır.¹⁹ Furûk alanında eser telif eden önemli müellifler arasında Kerâbîsî (ö. 322/934), Rüknu'l-İslâm el-

¹⁴ Zeynüddin b. İbrahim İbn Nüceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir (Nüzhetü'n-nevâzir ile)*, thk. Muhammed Mutî el-Hafız (Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 2005), 57.

¹⁵ Hamevî, *Gamzu 'uyuni'l-besâir*, 1/38.

¹⁶ Ali Ahmed en-Nedvî, *el-Kavâidu'l-fıkhiyye: mefthûmuhâ, neş'etuhâ, tatavvuruhâ, dirâset müellefâtihâ, edilletuhâ, mühimmetuhâ, tatbikâtuhâ* (Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 2013), 78; Kızılkaya, *İslâm Hukukunda Küllî Kâideler*, 175.

¹⁷ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 12.

¹⁸ Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi kavâid ve furû' fikhî-Şâfi'îyye*, thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şafi'î (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 28.

¹⁹ Şükrü Özen, “el-Furûk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/223; Necmettin Kızılkaya, *İslâm Hukukunda Farklar* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2016), 27, 210.

Cüveynî (ö. 438/1046), Ebü'l-Abbâs el-Cürcânî (ö. 482/1089) ve Şihâbüddîn el-Karâfî (ö. 684/1285) zikredilebilir.²⁰

2. Kavâid-i Fıkhiyye İlminin Tarihçesi

Fikhî kâidelerin ilk temelleri, Kur'an ve Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadislerindeki küllî ve özlü ifadelerle dayanmaktadır. İlk dönem fakihleri, bu ifadelerden yola çıkarak fikhî meseleleri yorumlamış ve bazı genel ilkeler ortaya koymuşlardır. Nitekim erken dönem fıkıh eserlerinde kâidelerle zemin hazırlayan ifadelerin dağınık bir şekilde yer aldığı görülmektedir.²¹

Kaynaklarda geçen bilgilere göre kavâid-i fıkhiyyenin doğuşu, Hanefî mezhebinin müktebatını on yedi kâide üzerine bina eden Ebû Tâhir ed-Debbâs ile gerçekleşmiştir. Şâfiî fakihlerin de Debbâs'ın kâidelerine ilgi gösterdiği ve bunları kendi mezheplerine uyarlamaya çalıştığı ancak bu girişimde tam olarak başarılı olamadıkları, Debbâs'ın on yedi kâidesinden sadece yedi tanesini öğrenebildikleri zikredilmiştir. Daha sonra Ebû Hüseyin el-Merverrûzî'nin (ö. 462/1070) bu yedi kâideyi dört kâideyle sınırladığı rivayet edilmiştir.²²

Hicrî dördüncü yüzyıldan itibaren fikhî kâideler, müstakil bir disiplin olarak gelişmeye başlamıştır. Bu dönemdeki önemli eserler arasında Kerhî'nin *er-Risâle'si*, Debûsî'nin *Te'sîsu'n-nazar'ı* ve İzz b. Abdisselâm'ın (ö. 660/1262) *el-Kavâidu'l-kübra'sı* yer alır. Bu eserlerde kâidelerin tanımı, taksimi ve örneklerle açıklanması gibi konular yer almıştır.

Hicrî sekizinci ve dokuzuncu yüzyıllar fikhî kâidelerin altın çağı olarak kabul edilir. Bu dönemde Şâfiî ve Hanefî mezheplerinde önemli eserler kaleme alınmıştır. Şâfiî kavâid geleneğinde İbnü'l-Vekîl'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Alâî'nin *el-Mecmû'ul-müzheb*, İbnü's-Sübki'nin *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, Zerkeşî'nin (ö. 794/1392) *el-Mensûr fi'l-kavâid*, İbnü'l-Mülakkin'in *el-Eşbâh ve'n-nezâir* ve Hısnî'nin (ö. 829/1426) *Kitâbu'l-kavâid* adlı eserleri önemli bir yere sahiptir. Bu eserler, fikhî kâidelerin daha sistematik bir şekilde ele alınmasına ve fikhî meselelerin yorumlanmasında etkin bir şekilde kullanılmasına katkıda bulunarak önemli bir rol oynamıştır.

Hicrî onuncu yüzyıla gelindiğinde kavâid ilminin sistematik bir yapıya kavuştuğunu ve önceki dönemlere kıyasla daha olgun bir hale geldiği söylenebilir. Bu dönemde kavâid alanında Süyûtî ve İbn Nüceym'in kaleme aldığı *el-Eşbâh ve'n-nezâir* adlı eserler, kavâid alanında sonraki yüzyıllarda yazılan eserlere büyük ölçüde ilham kaynağı olmuştur. H. X. yüzyıldan sonra kavâid-i fıkhiyye alanında

²⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Kızılkaya, *İslam Hukukunda Farklar*, 121-208.

²¹ bk. Ya'kûb b. İbrahim Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harac* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1979), 65-66; Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasan Şeybânî, *el-Asl*, thk. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî (Karaçi: Dâru'l-Me'ârifin'n-Nu'mâniyye, ts.), 3/113, 162; Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, *el-Ümm*, thk. Muhammed Zührî en-Neccâr (Ezher: Mektebetü'l-Külliyâtü'l-Ezheriyye, 1961), 1/152.

²² Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 29; Cemâleddin 'Atiyye, *et-Tanzîru'l-fikhî* (Doha: y.y., 1987), 78.

kaleme alınan çalışmaların büyük bir kısmı, önceki eserlerin şerhi, hâşiyesi, muhtasarı niteliğindedir. Bu dönemde hazırlanan en önemli çalışma hiç şüphesiz *Mecelle'*dir. Hanefî mezhebi fıkına dayanılarak hazırlanan *Mecelle*, fikhî kâidelerin uygulamaya konulması açısından önemli bir adımdır. Önceki kavâid eserleri, ağırlıklı olarak mezhep müktesebâtını aktarmaya odaklanırken *Mecelle*, bu birikimi teorik bir çerçeveye oturtmayı amaçlamıştır.²³

3. Şâfiî Kavâid Geleneğinin Yükselişi

Hanefî fakihlerin İbn Nüceym'e kadar uzanan süreçte kavâid alanında çok güçlü eserler vermemiş olmaları dikkat çekicidir. Bu durumun birçok sebebe dayandığı ifade edilmektedir. Bunlardan birisi, Hanefîlerin bu süreçte kavâid yazım geleneğinden uzaklaşarak farklı alanlarda eser vermelerine odaklanmalarıdır. Nitekim kavâid geleneği açısından önemli bir isim kabul edilen İbn Nüceym'in *el-Eşbâh* isimli eserinde buna benzer açıklamalar görmek mümkündür.²⁴ Hanefî mezhebinin, hicrî dördüncü asırdan itibaren gerek fûrû gerekse usûl alanında temel kaynaklara önem verip bunlar üzerinde çalışmalar yaptıkları bilinmektedir. Bir diğer sebep ise Hanefî mezhebinin hicrî dördüncü asrın sonlarında Bağdat'tan Maverâünnehir'e taşınmasıdır. Bu merkez değişikliğinin kavâid te'lif geleneğinde bir durgunluğa sebep olması muhtemeldir. Ayrıca hicrî beşinci yüzyıldan itibaren bu bölgeyi etkisi altına alan baskın Hanbelî düşüncesinin de Hanefîlerin kavâid alanındaki çalışmalarını etkilemiş olması mümkündür.²⁵ Hanefî fakihlerin uzun bir süre kavâid alanında çalışma yapmamalarının muhtemel gerekçeleri arasında sayılan merkez değişikliği ve Hanbelî düşüncesinin baskınlığı gibi faktörlerin her ne kadar bir nebze haklılık payı olsa da akademik bir inceleme ışığında yetersiz kaldıkları ifade edilebilir. Bu olgunun arkasındaki asıl sebebi kavramak için Hanefî fıkının İbn Nüceym'e kadar uzanan tarihi bağlamını göz önünde bulundurmak gerekir. Bu dönemde Hanefî fukaha, usûl tartışmalarıyla yoğun bir şekilde meşgul olmuşlardır. Mezhebin temel ilkelerini ve metodolojisini sistematik bir şekilde ele alan bu tartışmalar, kavâid telifatına nazaran daha öncelikli bir konuma yükselmiştir. Dolayısıyla Hanefî

²³ *Mecelle* hakkında ayrıntılı bilgi için bk. A. Refik Gür, *Hukuk ve Tarih Tefekkürü Bakımından Mecelle* (İstanbul: İsam Yayınları, 1951), 26-34; Osman Öztürk, *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle* (İstanbul: İsam Yayınları, 1973), 17-120; Yavuz Hulusi, "Mecelle'nin Tedvini ve Cevdet Paşa'nın Hizmetleri", *Ahmed Cevdet Paşa Semineri* (İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, ts.), 1986/41-101; Osman Kaşıkçı, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle* (İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1997), 41-73; Ahmet Şimşirgil - Ekrem Buğra Ekinci, *Ahmed Cevdet Paşa ve Mecelle* (İstanbul: KTB Yayınları, 2008), 49-69; Abdullah Demir, *Küllî Kâideler Ekolü ve Mecelle* (İzmir: Katre Yayınları, 2008), 209-214; Mehmet Âkif Aydın, "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/231-235.

²⁴ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 9-10.

²⁵ Mürteza Bedir, *Fıkıh Mezhep Sünnet: Hanefî Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi* (İstanbul: Dem Yayınları, 2017), 52.

fıkıhında kavâid çalışmalarının az olmasının temel sebebi, merkez değişikliği ve Hanbelî düşüncesinin baskınlığı gibi dışsal faktörlerden ziyade içsel bir önceliklendirme ve yoğunlaşma sürecidir. Bu olgu, mezhebin usûl ve fûrû alanları arasındaki dengeyi ve tarihi gelişimini anlama noktasında önemli bir ipucu sunmaktadır. Merkez değişikliği ve Hanbelî düşüncesinin baskınlığı gibi faktörler ise bu durumu etkileyen ikincil unsurlar olarak görülebilir.

Malikî ve Şâfiî mezheplerinin yoğunlukta olduğu Mısır coğrafyasında, Hanefî fıkıhında gözlemlenen kavâid alanındaki durgunluğa tezat oluşturan bir şekilde bu alanda belirgin bir canlanma yaşanmıştır. Özellikle hicrî yedinci yüzyılda Kahire’de hâkim olan entelektüel canlılık, kavâid geleneğinde başyapıt sayılabilecek çalışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bağdat’ta Hanefî fakihlerin öncülük ettiği kâideleştirme eğilimi, bu dönemde makâsîd ve furûk eksenli fıkıh ve kavâid anlayışına dönüşmüştür. Bu yeni anlayışın önde gelen isimleri Mısır’da yaşamış olan İzz b. Abdisselâm (ö. 660/1262) ve Karâfî (ö. 684/1285)’dir. Özellikle İzz b. Abdisselâm, kavâid düşüncesi noktasında Şâfiî fakihler üzerinde önemli etkiler bırakmıştır. İbnü’s-Sübki ve Süyûtî gibi önemli müelliflerin kavâid eserlerinde İzz b. Abdisselâm’ın öncü rolüne değinmeleri²⁶, bu etkinin açık bir göstergesidir.

Hicrî sekizinci yüzyıl, kavâid geleneği açısından bir kırılma noktası olarak değerlendirilir. Bu yüzyılda kavâid alanındaki çalışmalar yoğunlaşmış ve Şâfiî fakihler, diğer mezheplere göre daha fazla eser telif ederek bu alandaki çalışmalara yön vermeye başlamıştır. Bu eserlerin çoğuna “el-Eşbâh ve’n-nezâir” başlığı verilmiştir. el-Eşbâh ve’n-nezâir başlığıyla kavâid eserleri yazma akımının öncüsü Şâfiî fakih İbnü’l-Vekil’dir. Onu Alâî’nin *el-Mecmû* isimli eseri, İbnü’s-Sübki’nin *el-Eşbâh’ı*, kavâid geleneğine alfabetik yazım geleneğini kazandıran Zerkeşî’nin *el-Mensûr’u*, İbnü’l-Mülakkin’in *el-Eşbâh’ı*, Takiyyüddin el-Hısnî’nin *Kitabü’l-kavâid’i* ile Süyûtî’nin gerek teknik gerekse muhteva bakımından sonraki telifata yol gösteren *el-Eşbâh’ı* takip etmiştir. Bu eserler, Şâfiî fakihlerin kavâid alanına ciddi bir şekilde yöneldiklerini ve bu alanda önemli bir seviyeye ulaştıklarını göstermektedir.

Şâfiî fakihlerinin kavâid alanına göstermiş olduğu yoğun ilginin arkasında yatan çeşitli sebepler vardır. Şâfiî fakihlerinin kavâid-i fıkhiyyeye ilgisi, büyük ölçüde mantık ve kelam disiplinlerinin etkisiyle gelişen küllî düşünce tarzına bağlanabilir.²⁷ Özellikle Gazzâlî’nin (ö. 505/1111) çalışmalarıyla İslam dünyasında meşruiyet kazanan mantık ve kelam, fıkıh ilminin de yeni bir bakış açısıyla ele alınmasına zemin hazırlamıştır. Gazzâlî’nin de etkisiyle Eş’arîlik-Şâfiîlik, Hanefî-Mâtürîdî çizgisine göre daha canlı ve verimli bir ilim çevresi haline gelmiştir. Şâfiîlik başta olmak üzere Mâlikîlik ve Hanbelîlik bu süreçten sonra fûrû’ alanında daha derli toplu eserler kaleme alarak mezheplerinin gelişimini yeni bir çerçevede

²⁶ İbnü’s-Sübki, *el-Eşbâh ve’n-nezâir*, 1/6; Süyûtî, *el-Eşbâh*, 30, 34, 48.

²⁷ Tuncay Başoğlu, *Fıkıh Usûlünde Fahreddin er-Razi Mektebi* (İstanbul: İsam Yayınları, 2014), 189.

sürdürmüşlerdir. Hanefîliğin en önemli metinleri Gazzâlî öncesinde yazılmışken diğer üç mezhebin esas metinleri Gazzâlî'den sonra kaleme alınmıştır. Ayrıca bu yeni mantığı benimseyen fakihler, klasik fıkıh sistematüğinde yeni yöntemlerini sunmak için yeterli alan bulamadıkları için kavâid literatürüne yoğun ilgi göstermişlerdir. Bu yeni mantıkla yetişen özellikle Eş'ârî fakihler, kavâid düşüncesi çerçevesinde fikhî hükümleri daha genel ilkelere bağlayarak oldukça başarılı bir literatür oluşturmuşlardır. Ancak bu dönüşümü yaşamayan Hanefî mezhebi için durum tersine işlemiş ve Hanefî usûlcüler özellikle Eş'ârî-Şâfiî fıkıh usûlü yönteminden daha fazla yararlanmaya başlamış ve bu yöneme yakınlaşma ihtiyacı hissetmişlerdir. Hanefîler, kavâid literatürünün gelişim döneminde uzun bir süre durgunluk yaşadıkdan sonra Şâfiîler tarafından yazılmış eserleri temel alarak kavâid türünde eserler telif etmeye başlamışlardır. Bu nedenle kavâid ve fıkıh usûlü literatürü açısından Şâfiî fıkının Hanefîlik için bir örnek teşkil ettiğı söylenebilir.²⁸

4. Şâfiî Fakihlerin Kavâid Geleneğine Sunduğı Katkıları

Kavâid-i fıkhiyye, fikhî hükümlerin dayandığı temel prensipleri inceleyen bir disiplindir. Bu disiplinin gelişmesinde farklı mezheplerin önemli katkıları olmuştur. Özellikle Şâfiî fakihler, kavâid-i fıkhiyyenin gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur.

İlk dönem kavâid eserlerinde belli bir tasnif sisteminden bahsetmek oldukça güçtür. Kerhî (ö. 340/952), *er-Risâle* isimli çalışmasında ayrımlar net olmamakla beraber fûrû' ve usûl kâidelerini ele alırken, Debûsî (ö. 430/1039), *Te'sîsü'n-nazar'* da fikhî kâide ve dâbitleri ihtilaf merkezli incelemiştir. İzz b. Abdisselâm ise fer'î meseleleri makâsid prensibi etrafında incelemiştir, buna karşın Karâfi, fikhî meseleleri dayandıkları farklılıklar üzerinden incelemeye tabi tutmuştur. Tüm bu durumlar kavâid yazım geleneğinin uzun bir süre belli bir tasnife göre gelişmesini engellemiştir.

Hicrî sekizinci yüzyıldan itibaren Şâfiî fakihleri, kavâid yazım geleneğine farklı düzeylerde katkılarda bulunmuşlardır. Bu asırda birkaç örnek dışında belirli bir tasnife göre kaleme alınan çalışmalar çoğunluktadır. Bu çalışmalara bakıldığında kâidelerin en geniş kapsamlı olanlardan en dar kapsamlı olanlara doğru bir sırayla ele alındıkları görülmektedir. Örneğin Şâfiî fakihi Alâî, kendinden öncekilerden farklı olarak kâideleri, usûl ve fûrû' şeklinde ayırarak bunları kapsam bakımından hiyerarşik bir sıraya göre incelemiştir. Bu yöntem, kavâid yazım geleneğinde genel kabul görmüştür. Ayrıca Alâî, önceki müelliflerden farklı olarak

²⁸ Hasan Hacak, "Fıkıh İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslami İlimlerle İlişkisi", *Temel İslam İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri: Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı (İslamî İlimlerde Metodoloji/Usûl-V)* (İstanbul: y.y., 2014), 538-540.

beş temel kâideyi Kur'ân ve sünnet naslarıyla temellendirmeye çalışmıştır.²⁹ Bu durum, fıkıhın temel kurallarının naslardan alındığını ve fukahânın bunları nasların toplamından elde ederek ferî meselelere uyguladıklarını göstermektedir. Alâî'den sonra gelen kavâid müelliflerinin neredeyse tamamı, temel fıkıh kâidelerini, dayandıkları deliller ile ortaya koymaya çalışmıştır. Alâî'nin, temel kâidelerin altında alt kâidelere yer vermesi³⁰, kavâid literatüründe ilk defa kullanılan bir yöntemdir ve bu açıdan dikkat çekicidir. Bu durum, Alâî'nin zihninde kâideler arasında kuşatıcılık bakımından bir hiyerarşi olduğunu gösterse de alt kâideler için kullanılan başlıkların belirli bir sisteme göre düzenlendiğini söylemek zordur.

Kavâid yazım geleneğinde mezhepler üstü ihtilâftan tek mezhep odaklı kavâide geçişte İbnü'l-Vekîl'in *el-Eşbâh* isimli eseri, öncü bir rol oynamıştır. Bundan sonra kaleme alınan kavâid eserlerine "el-Eşbâh ve'n-nezâir" başlığının verilmesi, kâidelerin hem şekil hem de hüküm açısından benzer örneklerle açıklanması ve bu örneklerin kâidelerle ilişkisinin gösterilmeye çalışılmasıyla yakından bağlantılıdır. Dolayısıyla her kâidenin altında birçok benzer örneğe yer verilmesi, "el-eşbâh ve'n-nezâir" isminin verilmesinde etkili olmuştur. "el-Eşbâh ve'n-nezâir" isimli eserler, sadece kâideleri değil, başka konuları da ele alır. Bu eserlerde farklı başlıklar altında işlenen her konu, dayandığı ilkelere ilişkilendirilmeye çalışılır. Bu ilişkilendirme doğrudan yapılmassa da örnekler üzerinden dolaylı bir şekilde gösterilir. Bu nedenle "el-Eşbâh ve'n-nezâir" eserleri, kavâid eserleri olarak kabul edilir.³¹

İbnü's-Sübkî *el-Eşbâh* isimli çalışmasıyla Şafîî geleneği ile kavâid arasındaki sıkı irtibatı ortaya koymuştur. Bu çalışmada sistematik ve düşünsel açıdan önceki yazarları geride bırakan İbnü's-Sübkî, kâide tanımına yer vererek dâbit ile arasındaki farka işaret etmiştir. Bu sayede kendisinden önceki kâid yazarlarından ayrılmıştır. İbnü's-Sübkî'ye göre kâide, "Kendisi ile cüz'iyâtının hükümleri anlaşılabilir, cüz'iyâtının çoğunluğunun kendisine uygun olduğu küllî emirdir." Bu tanımdan sonra İbnü's-Sübkî, kâideleri iki kısma ayırmıştır. Birincisi, "Yakîn şekk ile zâil olmaz." prensibinde olduğu gibi fikhî birçok mevzuu kuşatan genel kurallardır. İkinci tür kâideler ise sadece bir konudaki benzer meseleleri kapsar. Örneğin "Sebebi masiyet olan her keffâretin fevren yerine getirilmesi gerekir." kâidesi, sadece keffâret konusundaki benzer meseleler için geçerlidir. Bunların da dâbit olarak isimlendirildiğini belirtmiştir.³² İbnü's-Sübkî'nin bu açıklamalarından kâide ve dâbitin kapsam olarak birbirinden farklı olduğu anlaşılmaktadır. Bu ayrıştırmaya göre her kâide bir dâbittir ama her dâbit bir kâide değildir. İbnü's-Sübkî'nin kâide tanımında dikkat çeken bir diğer husus ise kâidenin, cüz'iyâtının çoğunluğunu kuşattığına dair görüşüdür. Bu yaklaşım, kâidenin kapsadığı

²⁹ Alâî, *el-Mecmû'u'l-müzheb*, 1/37-137.

³⁰ bk. Alâî, *el-Mecmû'u'l-müzheb*, 1/120-137.

³¹ Şeyma Yeşilyayla, *Süyûti ve el-Eşbâh ve'n-nezâir İsimli Eseri* (Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 127.

³² İbnü's-Sübkî, *el-Eşbâh ve'n-nezâir*, 1/11.

meselelerin tamamını değil çoğunluğunu içine aldığını ve istisnalara açık olduğunu savunmaktadır. Sonraki müellifler, bu durumu “ağlebîlik/ekserîlik” olarak ifade etmiş ve birçok fakih de kâideyi tanımlarken bu özelliği göz önünde bulundurmışlardır.³³ İbnü's-Sübki, “el-Eşbâh ve'n-nezâir” isimli kavâid eserlerinde benimsenen tertibin öncü isimlerindendir. Nitekim önemli kavâid müelliflerinden Süyûtî ve İbn Nüceym, onun benimsediği tertibe büyük ölçüde sadık kalmışlardır. Bu durum, İbnü's-Sübki'nin sadece Şâfiî mezhebinin sınırları içerisinde değil kavâid geleneğinde de tertîb ve tasnif açısından önemli bir sistemleşmenin öncülüğünü yaptığını söylemeyi mümkün kılmaktadır.³⁴ İbn Nüceym'in eserinde İbnü's-Sübki ve çalışmasına dair yorumları, İbnü's-Sübki'nin kavâid literatürüne yaptığı katkıyı ve öncü rolünü teyit etmektedir.³⁵

Şâfiî fakih Zerkeşi, *el-Mensûr* isimli eserinde kâide ve dâbitleri alfabetik sıraya göre inceleyen ilk müelliftir. Bu yöntemi tercih etmesinin sebebi, daha ziyade eğitimde öğrencilere kolaylık sağlamaktır.³⁶ Zerkeşi bu eserinde mezhep müçtehitlerinin farklı eserlerinde yer alan fikhî hükümleri bir araya getirerek ve bunları sistematik bir şekilde ele alarak mezhep geleneğinde yeni bir yöntemin öncüsü olmuştur. Bu yöntem, farklı hükümlerin ortak noktalarını tespit etmeyi ve bunları soyut bir şekilde ifade etmeyi amaçlamaktadır. Zerkeşi'nin bu yaklaşımı, mezhep geleneğinde fikhî hükümlerin daha kolay anlaşılmasını ve kavranmasını sağlamıştır.³⁷

Hicrî sekizinci asırda kaleme alınan eserlerle belirli bir yapıya kavuşan kavâid yazım geleneği, dokuzuncu yüzyılda Şâfiî fakihlerin telif ettiği önemli eserlerle sağlam bir yapıya kavuşmuştur. Bu eserler, önceki dönemde benimsenen tertîb ve tasnif anlayışının sağlam bir şekilde yerleşmesine katkıda bulunmuştur. Bunların başında İbnü'l-Mülakkin'in *el-Eşbâh* ve Hısnî'nin *Kitabü'l-kavâid* isimli eserlerini saymak mümkündür.

Hicrî onuncu yüzyıl, kavâid literatüründe önemli değişimlerin yaşandığı bir dönem olarak nitelendirilebilir. Bu yüzyılda, önceki yüzyıllarda İzz b. Abdisselam, Alâî ve İbnü's-Sübki gibi müelliflerin eserlerine yapılan referanslar, yerini Süyûtî ve İbn Nüceym'in eserlerine bırakmıştır. Süyûtî ve İbn Nüceym'in çalışmaları, kâidelerin ifade şeklinin belirginleşmesine ve standart bir hale gelmesine katkıda bulunmuştur. Alâî ve İbnü's-Sübki tarafından geliştirilen yazım şekli, bu dönemde kavâid geleneğinde ortak bir yazım yöntemi olarak kabul görmüştür. Nitekim bu

³³ Hamevî, *Gamzu 'uyuni'l-besâir*, 1/51; Mustafa Hulûsî Güzelhisârî, *Menâfi'ü'd-dekâik fi şerhi Mecâmi'i'l-hakâik* (y.y.: Dâru't-Tibâati'l-Âmira, 1273), 305; Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm şerhu Mecelleti'l-Ahkâm* (Riyad: Dâru'l-Âlemi'l-Kütüb, 2003), 1/17.

³⁴ Kızılkaya, *İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, 199.

³⁵ İbn Nüceym, *el-Eşbâh*, 10.

³⁶ Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşi, *el-Mensûr fi'l-kavâid*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2000), 1/11.

³⁷ Kızılkaya, *İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, 200.

yazım şekli, İbn Nüceym başta olmak üzere Şâfiî mezhebi dışındaki müellifler tarafından da benimsenmiştir.

Süyûtî, *el-Eşbâh* isimli eseriyle önceki dönem müktesebatından önemli ölçüde faydalanmış, sadece Şâfiî mezhebinde değil diğer mezheplerde de etkisini göstermiştir. Süyûtî, *el-Eşbâh*'ta özgün bir üslup kullanarak kâideleri, kapsamlılık açısından alt kısımlara ayırarak incelemiştir. Genel kâidelerin altına giren alt kâide, dâbit ve meseleleri incelerken hadislerden birçok örnek sunmuştur. Süyûtî'nin bu yöntemi, mezhep içerisinde kendisinden önceki dönemlere kıyasla farklı bir yaklaşımı temsil etmektedir. Süyûtî'nin bu açıdan Alâî'ye yakın bir metod benimsediği söylenebilir. Her iki âlim de kâideleri kuşaticılık bakımından alt kısımlara ayırmış ve genel kâidelerin altına giren alt kâide, dâbit ve meseleleri incelemiştir. Ancak Süyûtî, Alâî'nin aksine sadece beş temel kâideyi değil, tüm kâideleri naslarla temellendirmeye gayret göstermiştir.³⁸ Bu sayede Süyûtî, *el-Eşbâh*'ı sadece bir kavâid eseri olmanın ötesinde fikhî hükümlerin dayandığı nassları da ele alan bir kaynak haline getirmiştir.

Hanefî mezhebinde İbn Nüceym'den önce kavâid alanında güçlü bir eser bulunmamasına karşın, Şâfiî mezhebinde İzz b. Abdisselam ile başlayan ve İbnü's-Sübkî ve Süyûtî gibi fakihlerin eserleriyle zirveye ulaşan köklü bir kavâid geleneği mevcuttu. Bu durum, Mısır muhitinde yetişen İbn Nüceym'i *el-Eşbâh* isimli eserini kaleme almaya teşvik etmiştir. İbn Nüceym'in *el-Eşbâh*'ı, kavâid düşüncesinin gelişim aşamasından olgunluk düzeyine ulaştığını göstermesi açısından son derece önemlidir. Şâfiî kavâid geleneğindeki canlılığın etkisiyle ortaya çıkan bu eser, kavâid literatüründe hak ettiği değeri görmüş ve diğer kavâid müelliflerinin göremediği büyük bir ilgiye mazhar olmuştur.³⁹

Sonuç

Fıkıh ilminin temelini oluşturan fikhî bilgi, erken dönem fakihleri tarafından ilkeler üzerine inşa edilmeye çalışılmıştır. Zamanla bu ilkeler, farklı yorumlara ve bakış açılarına açık hale gelerek fıkıh disiplinin çeşitli alt dallara ayrılmasına ve farklı yazım türlerinin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu yazım türlerinden biri olan kavâid yazım geleneği de fıkıh ilminin ilkesel yönünü temsil etmektedir.

Kavâid edebiyatının ilk izleri Asr-ı Saadet'e kadar uzanmakla beraber ilmî bir disiplin halini alması, fıkıh ilminin teşekkülünden sonradır. Kur'an ve sünnetteki bazı veciz ifadeler, sahabe ve tabiûndan nakledilen özlü sözler, kâideleştirme olgusuna zemin hazırlamıştır. Bunun yanı sıra erken dönem mezhep kaynaklarında yer alan özlü ve kapsamlı birtakım hüküm ifade eden cümlelerin de kâide özelliği taşıması, kâideleştirme düşüncesinin zihinlerde var olduğunu göstermektedir.

³⁸ bk. Süyûtî, *el-Eşbâh*, 188, 193, 285, 383.

³⁹ Kızılkaya, *İslam Hukukunda Küllî Kâideler*, 235-237.

Kavâid edebiyatının oluşumunda, Hanefî ve Şâfiî fakihlerinin önemli katkıları olmuştur. Hanefî fakihleri bu alanda öncü rol oynamış olsa da Şâfiî fakihlerin çalışmalarıyla kavâid edebiyatı belirli bir yapıya kavuşmuştur. Hicrî yedinci yüzyılda Abbâsî hilafetinin Bağdat'tan Mısır'a taşınması, kavâid düşüncesini de etkilemiştir. Bu değişimin en belirgin özelliği, İzz b. Abdisselam'ın öncülüğünde makâsîd odaklı kavâid yazım tarzının ortaya çıkmasıdır. İzz b. Abdisselam'ın etkisiyle Şâfiî fakihleri, kavâid edebiyatında gerek nicelik gerekse nitelik yönünden önemli bir ilerleme kaydetmişlerdir. İzz b. Abdisselam'dan önce fikhî kâideler, genellikle farklı mezheplerin veya aynı mezhep içerisindeki görüş ayrılıklarını açıklamaya odaklanmıştır. Onun öncülüğünde fikhî birikim, kavâid ve makâsîd merkezli bir yaklaşımla ele alınmaya başlamıştır. Bu, kavâid düşüncesinde önemli bir değişim oluşturarak daha derinlikli bir analize imkân vermiştir.

Hicrî sekizinci yüzyıla kadar kavâid-i fıkhiyye eserlerinin belli bir tasnife göre yazıldığını söylemek zordur. Bu dönemde Şâfiî fakihlerinin katkılarıyla kavâid düşüncesi gelişmeye başladı ve kâidelerin tasnifi de belirginlik kazandı. Bu çalışmalar incelendiğinde kâidelerin kuşatıcılık bakımından en genişten dara doğru bir sıra takip edilerek incelendiği görülmektedir. Şâfiî fakihlerinin kavâid ilmine önemli bir katkısı da kâideleri naslarla ispatlama yöntemi olmuştur. Bu, fikhın temel kurallarının naslardan türediğini ve fukahânın bu kuralları, fer'î meselelere uyguladığını göstermektedir.

Kavâid literatüründe "el-eşbâh ve'n-nezâir" adıyla eser kaleme alma işini ilk defa Şâfiî fakihlerin gerçekleştirmesi önemli bir dönüm noktasıdır. Bu eserler, fikhî meseleleri genel prensipler ve deliller üzerinden sistematik bir şekilde ele alarak kavâid edebiyatının gelişmesine önemli katkılar sunmuştur. Şâfiî fakihlerin "el-eşbâh ve'n-nezâir" adlı eserleri, kavâid edebiyatında mezhepler arası ihtilâfın yerini tek mezhep eksenli ihtilâfın almasına öncülük etmiştir. Bu eserlerde kâide ve dâbit kavramları sistematik bir şekilde incelenmiş ve fikhî meselelerin, bu kavramlar çerçevesinde analizi teşvik edilmiştir.

Şâfiî fakihi İbnü's-Sübki, "el-eşbâh ve'n-nezâir" türünde yazılan eserlerde benimsenen tertibi yapan öncü isimlerden biridir. Süyûtî ve İbn Nüceym gibi önemli fakihler, onun tertib ve tasnif yöntemine büyük oranda bağlı kalmışlardır. Kâide ve dâbitleri ilk defa alfabetik sıraya göre incelemek Şâfiî fakihi Zerkeşî'nin *el-Mensûr*'u ile gerçekleşmiştir. Bu eser, fikhî meselelerin sistematik bir şekilde derlenmesi ve eğitim sürecine aktarılması açısından önemli bir rol oynamıştır.

Hanefî fakihleri, uzun bir süre kavâid telifâtında yeterince yer almasalar da İbn Nüceym ile bu alanda önemli bir atılım gerçekleştirmişlerdir. İbn Nüceym'in *el-Eşbâh* adlı eseri, Hanefî mezhebinde kavâid alanında temel eser olarak kabul edilir. Bu eser, Mısır'daki Şâfiî kavâid düşüncesinden önemli derecede etkilenmiş ve Mecelle metninin oluşmasına kaynaklık etmiştir.

Kaynakça/References

- Alâî, Ebû Saîd Halîl b. Keykeldî. *el-Mecmû'u'l-müzheb fî kavâidi'l-mezheb*. thk. Muhammed Ali el-'Ubeydî - Ahmed Hudayr Abbâs. 2 Cilt. Ammân: Dâru Ammâr, 2004.
- Ali Haydar Efendi. *Dürerü'l-Hükkâm şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*. 4 Cilt. Riyad: Dâru'l-'Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- 'Atiyye, Cemâleddin. *et-Tanzîru'l-fikhî*. Doha: y.y., 1987.
- Aydın, Mehmet Âkif. "Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/231-235. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bâhüseyn, Yakup b. Abdilvehhâb. *el-Kavâidü'l-fikhiyye*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 1998.
- Bâhüseyn, Yakup b. Abdilvehhâb. *el-Meâyirü'l-celiyye fi't-temyîzi beyne'l-ahkâm ve'l-kavâid ve'd-davâbit'il-fikhiyye*. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2008.
- Başoğlu, Tuncay. *Fıkıh Usûlünde Fahreddin er-Razi Mektebi*. İstanbul: İsam Yayınları, 2014.
- Bedir, Mürteza. *Fıkıh Mezhep Sünnet: Hanefi Fıkıh Teorisinde Peygamber'in Otoritesi*. İstanbul: Dem Yayınları, 2017.
- Demir, Abdullah. *Küllî Kâideler Ekolü ve Mecelle*. İzmir: Katre Yayınları, 2008.
- Ebû Yûsuf, Ya'kûb b. İbrahim. *Kitâbü'l-Harac*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1979.
- Ferâhîdî, Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-ayn müretteben 'alâ hurûfi'l-mu'cem*. thk. Abdülhamîd Hindâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.
- Feyyûmî, Ahmed b. Muhammed. *el-Misbâhu'l-münîr fî garîbi's-Şerhi'l-kebîr li'r-Râfi'î*. thk. Hızır el-Cevâd. Beyrut: Mektebetü Lübnân, 1987.
- Gür, A. Refik. *Hukuk ve Tarih Tefekkürü Bakımından Mecelle*. İstanbul: İsam Yayınları, 1951.
- Güzelhisârî, Mustafa Hulûsî. *Menâfi'ü'd-dekâik fî şerhi Mecâmi'i'l-hakâik*. y.y.: Dâru't-Tibâati'l-Âmira, 1273/1856.
- Hacak, Hasan. "Fıkıh İlminin Ortaya Çıkışı ve Diğer İslami İlimlerle İlişkisi". *Temel İslam İlimlerinin Ortaya Çıkışı ve Birbirleriyle İlişkileri: Tartışmalı İlmî İhtisas Toplantısı (İslamî İlimlerde Metodoloji/Usûl-V)*. İstanbul: y.y., 2014.
- Hamevî, Ahmed b. Muhammed el-. *Gamzu 'uyuni'l-besâir 'alâ mehâsini'l-Eşbâh ve'n-nezâir*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985.
- Hulusi, Yavuz. "Mecelle'nin Tedvini ve Cevdet Paşa'nın Hizmetleri". *Ahmed Cevdet Paşa Semineri*. İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları, ts.

- İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrerem. *Lisânu'l-arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- İbn Nüceym, Zeynüddin b. İbrahim. *el-Eşbâh ve'n-Nezâir (Nüzhetü'n-nevâzir ile)*. thk. Muhammed Muti' el-Hafız. Dimeşk: Dârü'l-Fikr, 4. Baskı, 2005.
- İbnü's-Sübki, Tâcüddin Abdulvehhab b. Ali b. Abdilkafi. *el-Eşbâh ve'n-nezâir*. thk. Adil Ahmed Abdulmevcûd - Ali Muhammed Muavviz. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1991.
- Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâi'u's-sanâi' fi tertîbi's-şerâi'*. thk. Ali Muhammed Muavviz. 10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Kaşıkcı, Osman. *İslam ve Osmanlı Hukukunda Mecelle*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 1997.
- Kerhî, Ebu'l-Hasen Ubeydullah b. Hüseyin el-. *Risâletü'l-Kerhî fi'l-usûl (Te'sîsü'n-nazar içinde)*. thk. Mustafa Muhammed el-Kabbâni. Beyrut: Dâru İbn Zeydûn, ts.
- Kızılkaya, Necmettin. *Hanefî Mezhebi Bağlamında İslam Hukukunda Küllî Kâideler*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2013.
- Kızılkaya, Necmettin. *İslam Hukukunda Farklar*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2016.
- Makkarî, Ebu Abdillah Muhammed b. Ahmed. *el-Kavâid*. thk. Ahmed b. Abdilah b. Hamid. Mekke: Merkezi İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, ts.
- Nedvî, Ali Ahmed. *el-Kavâidu'l-fikhiyye: mefhûmuhâ, neş'etuhâ, tatavvuruhâ, dirâset müellefâtihâ, edilletuhâ, mühimmetuhâ, tatbîkâtuhâ*. Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 11. Basım, 2013.
- Özen, Şükrü. "el-Furûk". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/227-228. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Öztürk, Osman. *Osmanlı Hukuk Tarihinde Mecelle*. İstanbul: İsam Yayınları, 1973.
- Râgıb el-İsfehânî, Ebü'l-Kâsım Hüseyin. *Müfredâtu elfazi'l-Kur'ân*. thk. Safvân Adnân Davûdî. Dimeşk: Dârü'l-Kalem, 2014.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *el-Eşbâh ve'n-nezâir fi kavâid ve furûi' fikhî's-Şafi'iyye*. thk. Muhammed Hasan İsmail eş-Şafiî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2. Baskı, 2012.
- Şâfiî, Muhammed b. İdris. *el-Ümm*. thk. Muhammed Zührî en-Neccâr. 8 Cilt. Ezher: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1961.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hasan. *el-Asl*. thk. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî. Karaçi: Dârü'l-Me'ârifin'n-Nu'mâniyye, ts.

Şimşirgil, Ahmet - Ekinci, Ekrem Buğra. *Ahmet Cevdet Paşa ve Mecelle*. İstanbul: KTB Yayınları, 2008.

Yeşilyayla, Şeyma. *Süyûtî ve el-Eşbâh ve'n-nezâir İsimli Eseri*. Yalova: Yalova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedreddin Muhammed b. Bahâdır. *el-Mensûr fi'l-kavâid*. thk. Muhammed Hasan İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000.